

דופן סוכה כהלכה

מכשולות מצויים בדפנות הפוסלים את הסוכה

החיוב להחמיר במידת ג' טפחים (לבוד)
בשיעור קמן מהמקובל

הדר יהודה מרגולין
בעמח"ס
הידורי הלכה - על הלכות סוכה
פרי הדר - על הלכות ד' מינים

הדפסת והפצת הקונטרס באדיבות "סוכות ירושלים"
סבך "קיינעס" המקורי מל. 9252*

מתוך ההסכמות

- "...זכעת טורח להציל את כלל ישראל מן המכשולות המצויים בדפנות הפוסלים את הסוכה ומצוה רבה לפרסם את הקונטרס..."
(הגאון רבי ישראל גנס שליט"א)
- "הזבאו לפני גליונות מהספר החשוב 'דופן סוכה כהלכה'... אשריו אשרי חלקו, ואני יודע שמרן אאמו"ר עט"ר זצוק"ל היה מוקיר ומעריכו..."
(הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א)
- "הלכות שכמעט אין איש שם על לב...הן על דברים שיש בהם לפסול את הסוכה, והן על דברים שלא יוצאים בהם ידי חובת סוכה לבתחילה..."
(הגאון רבי יצחק מרדכי רובין שליט"א)
- "...והוא בגדר זיכוי הרבים גדול..."
(הגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א)
- "הנני לחוק ולעודדו לפרסם הדברים כדי להסיר מכשול..."
(הגאון רבי מנחם מנדל שפרן שליט"א)

הקדמה

הלכות סוכה רבות ומורכבות הן – לא רק בסכך אלא גם בדפנות.

פגמים הלכתיים הפוסלים את הסוכה מצויים הם מאוד בדפנות, אלא שאין הציבור שם על ליבו לבדוק את הסוכה לפני שיושב בה. הדבר מצוי בפרט בחנויות פיצה, פלאפל, מלונות, וכדו', אך לצערינו יש לא מעט סוכות משפחתיות הנכללות בזה.

מטרת חוברת זו לעורר את לב הציבור לשים לב לכך, וכן לדרבן את נותני הכשרות ובעלי החנויות לוודא שכשרות סוכתן עומדת בקנה אחד עם כל פרטי ההלכה.

העמדת הדפנות כהלכתן אינה משימה קשה או מורכבת, ובנתינת תשומת הלב הראויה ניתן לעמוד בכל תנאי ההלכה.

גם הבאנו אודות שיעורי הטפח והאמה המדוייקים, והוראת גדולי הפוסקים שצריך לחוש כי קטנים הם מן שיעור הגר"ח נאה שנפוץ המנהג כדבריו במקומות רבים, ולכן ה"לבוד" שעליו סומכים הוא בחשש פסול כשעושים אותו בצמצום (כפי המצוי).

ויהי רצון שלא יצא ח"ו מכשלה תחת ידי

(להערות – hym1@netvision.net.il)

תוכן העניינים

❖ מכשולות מצויים בדפנות הפוסלים את הסוכה

- א. כללים בסיסיים להקמת דופן כשרה לסוכה
 - ב. דפנות הנעים ונדים ברוח (כגון סדינים)
 - ג. דופן העשויה מחוטים
 - ד. "לבוד" על ידי רצועות וע"י מוטות ברזל, והבעיות בהם
 - ה. "צריבן" – צריך שהדפנות יהיו מחוברות בזוית
 - ו. דעת מג"א ומ"ב – אין לעשות לבוד אלא אם יש לסוכה ד' דפנות
- ❖ שיעור ג' טפחים להכשר 'לבוד' בדפנות
- א. בעיה: שיעור ה"לבוד" אינו לפי השיעור הקטן המדוייק
 - ב. בירור מידת השיעור הקטן – הקשר בין משקל הדרהם לבין מידת האורך

יצוין: כל התמונות הינן אמיתיות לחלוטין, וצולמו בירושלים בחוה"מ סוכות התשע"ד.
סוכות אלו הן של חנויות לממכר מאכל, העומדות תחת הכשר מהודר.
מכיון שהבדיקה נערכה על מספר סוכות בודדות, מסתבר שהפסולים הרבים שמצאנו הם מדגם מייצג לפסולים רבים בסוכות רבות אחרות.

מכתבים והסכמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי ישראל גנס שליט"א

הרב ישראל גנס

רח' פנים מאירות 2

קרית מטרסדורף, ירושלים 94423

כס"ד... 2.5.99

מיה א"ב אבנר רב רח' יחזקיה גיזלן שליט"א
תיתי ליה להגאון הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א

המזכה הרבים בכמה עניינים וכעת טורח להציל את כלל
ישראל מן המכשולות המצויים בדפנות הפוסלים את הסוכה

ומצוה רבה לפרסם את הקונטרס בענין הזה לתועלת הרבים.
ויהא רעוא שיזכה המחבר שליט"א להוסיף תת תנובה לזכות

הרבים בעוד דברים מועילים

בנימין גולד

שלמה גולד

זמני קבלת קהל וקבלת טלפונים: 02-5371782 (מענה קולי - עידכון יום יומי). בבית: 02-5378927

מכתבים והסכמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

(והתשובה מתפרסת על י"ג עמודים, ומובאים כאן תחילת התשובה וסופה)

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד, ה' אלול תשע"ד
ד"ר/1482-4

הסכמה

הובאו לפני גליונות מהספר החשוב "דופן סוכה כהלכה", וכן ספר "שיעורי המצוות לליל הסדר", מעשה ידיו להתפאר, של הרב הגדול, מעוז ומגדול, משנתו זך ונקי, המאיר לארץ ולדרים, תהלתו בקהל חסידים, חובר חיבורים מתוכם, שמן תורק שמו, כש"ת הרה"ג רבי הדר יהודה מרגולין שליט"א. אתא ואיתי מתניתא בידיה, מפרי עטו קובץ הלכות דופן סוכה כהלכה, אשר אסף כעמיר גורנה, וגמר חיפוש מחיפוש מדברי הפוסקים ראשונים גם אחרונים, חדשים גם ישנים, והוסיף נופך משלו, מפרי עמלו ושקידתו, לברר ההלכה על בוריה, ולפעלא טבא אמינא איישר חיליה, אשריו ואשרי חלקו. ואני יודע שמרן אאמור"ר עט"ר זצוק"ל היה מוקירו ומעריכו, והסתמך על דבריו בעניני השיעורים.

והנני לברך את הגאון המחבר שליט"א שיהי רצון ויפוצו מעינותיו חוצה, להגדיל תורה ולהאדירה, ולברך על המוגמר בקרב הימים, בעוד חיבורים טובים ומועילים לזיכוי הרבים, וחפץ ה' בידו יצלח, לאורך ימים ושנות חיים בטוב ובנעימים, בשובע שמחות.

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

מכתבים והסכמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי יצחק מרדכי רובין שליט"א

יצחק מרדכי רובין
רב ומו"ץ בהר נוף ירושלים
אב"ד כפרצ' בנישאות הר"צ קרלין

בס"ד שלהי אלול תשע"ד

הריני בזה להזק את ידיו של הרה"ג רבי הדר מרגולין שליט"א מפה הר נוף עירי"ק ירושלים ת"ו, בעל מח"ס הידורי הלכה על הלכות סוכה ופרי הדר על הלכות ארבעת המינים, שהגה ברוחו הטובה לתקן פריצות מצוות בדופני הסוכה, וערך קונטרס המכונה "דופן סוכה כהלכה", תוכו רצוף בדברים המהווים מכשול בקיום מצוות סוכה כהלכה, ובעיקר בא על ענייני כשרות הדפנות ושיעורן, ובתוכו גם הלכות שכמעט אין איש שם על לב, ובעיקר אותם אינשי הקונים סוכות מבר וכדומה.

והמעין בדברים יראה שהרב הנ"ל מעורר הן על דברים שיש בהם לפסול את הסוכה, והן על דברים שלא יוצאים בהם ידי חובת סוכה לכתחילה. ומוב יעשו ועדות הכשרות שיחזקו את הפיקוח על כשרות הסוכות הנמצאות בחנויות לממכר מאכלים שתחת פיקוחם, והן האנשים שיש תחת ידם סוכות כאלו או שמזדמנים לאכול במקומות שסוכות מעין אלו מצויות.

וברכתי ברכת כהן לרב המחבר שליט"א שימשיך לזכות את הכלל בעוד חיבורים שיהיו לתועלת להציל רבים מעוון.

וע"ז בעה"ח

יצחק מרדכי רובין

רח' שאולזון 62/9 הר נוף ירושלים 9540067 ת.ד. 43019 ים-9143001
טל: 02-6518525 מקס: 02-6516377

מכתבים וזהם כמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א

יעקב מאיר שטרן

מו"צ בב"ד דמח' הע"ש ואנר שלימ"א
דיין ומורה צדק דקהילות ויוני
מחלם משנת הסופר ואמרי יעקב
רב דקהילות יעקב - בני ברק

ב"ה כ"ז אלול ה'תש"ז

[illegible]

ਮੱਧ ੩੫

106b 0244 2/8

מכתבים וזהסרמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי מנחם מענדל שפרן שליט"א

בס"ד, כ"ח אלול תשע"ד

**לכב' הרה"ג הדר מרגולין
שוכ"ט,**

ראיתי קונטרס על ממשלים בסוכות של חנויות אוכל
שלפעמים יש בהן גם פסול מעיקר הדין.
הנני לחזקו ולעודדו לפרסם הדברים כדי להסיר ממשול
המברכו בברכת כהן ובכתיבה וחתימה טובה
מנחם מענדל הכהן שפרן

כמה הערות:

א. חלק גדול מאוכלוסי בחנויות אלו הם הולכי דרכים שפמורים מן הסוכה וכמו אלו שעורכים טיולים אבל ייזהרו כשהסוכה פסולה שלא יברכו. ורק אלו שיוצאים מביתם לחנויות לאכול עם הם חייבים מעיקר הדין.

ב. וכן אלו שעוֹבְלִים רק כביצה פת פטורים. וביצה זו צריך להיות בכדי אכילת פרס ומאד שכיח שאין אוכלים כביצה בכדי אכילת פרס ואפי' נחמיר בשיעור זמן אכילת פרס תשע דקות יש הרבה כאלו. ואם כדי אכילת פרס הוא רק חמש דקות ופחות אזי יש יותר שאין אוכלים בזמן כזה כביצה. ונ"ש אם נחמיר כשיעור הגדול לגבי ברכת ליטוי בסוכה ודאי יש הרבה שאין אוכלים כביצה בכדי אכילת פרס, אבל כשיקום כפשוטו אמ"א להקל בשעור הגדול ולאכול חוץ לסוכה עוה דאורייתא ואפי' בדרבנא א"א להקל

ג. וכן יש כאלו שאוכלים שם רק פת הבאה בכיסנין בדרך ארעית שאין מברכין עליו מספק לישב בסוכה.

ד. רוב סוכות אלו יש להם יריעות קשורות מלמעלה ובאמצע בחוק באופן שהיריעות נעות הלך וחור ברוח מצוין רק קצת שנועשה כעור וקמור לצד חוץ ולצד פנים באופן שבכל מצב אינו נפסל מתורת מחיצה כתב החזו"א מסבירא פשוטה להקל.

מה שכתב החזו"א ע"ה האחרונים ז"ל סתמו בזה ולא פירשו ענין זה¹ אין כוונתו כלשונכם ע"ה הוא מודה שלא מצא מי שיאמר בן לפיו² וכ"ע שאין כוונתו שנמצא מי שיאמר בהיפוך אלא כוונתו שהיה פעום אצלו דכשר והאחרונים הסתמו ולא פירשו את הדבר הפעום. וכידוע שהחזו"א לא אמר חיפוש באחרונים וכוונתו להאחרונים והמ"ז והמ"ד היו שניהם נסתובו.

ועי' משנה ברורה סי' עש"ב ס"ק ט"ו לגבי חבל של צורת הפתח שמן הדין מקל לא כמשכנות יעקב אם נע ברוח. ופשטות הלשון בגמ' ובשו"ע סי' עש"ב סע"א וסי' תרל"ט סע"א הוא "שכל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצוי" היינו ש"פול" או לא יישאר מחיצה אבל נדון בעלמא ונשאר "עומד" כשד.

ובאמת שגם להחולקים נדוּד קצת כשקשור למטה ובצדדים לאורכה ולגובהה ורק באמצע היריעה מתנפח ונע הלך וחזור נראה פשוט דכשור.

ומה שהביא מהאגרות משה שמחמיר לא ראייתו בפנים. אבל ממה שהענקתם לשונו משמע שרוצה לחלק בין שבת לסוכה. וחילוק זה הוא חידוש שלא מוכר ומשומע דחד דינא הוא, ואולי מחמת איזה קוש' תירץ כן לחלק דבמחיצות שבת מיקל למחיצות סוכה מחמיר. ולא ראיתי מחמירים בחומי העירוב שלא ינידו כלל.

אבל זה יש לזוהר שיקשור גם באמצע האורך בפניות כדי שיישארו שני מחיצות עריבן גם בנדנוד הרוח דאל"כ לכאורה פסול גם להחזו"א.

מנחם מענדל הכהן שפרן

א. כללים בסיסיים להקמת דופן כשרה לסוכה

העושה סוכה – נכון לעשות את דפנותיה ממחיצות שלימות ללא שימוש בדיני לבד כלל. וכלשונו הזהב של הרמ"א (סי' תר"ל ס"ה): "ונהגו עכשיו לעשות מחיצות שלימות, כי אין הכל בקי אין בדיון המחיצות".

ואכן תקלות רבות יש בשימוש בלבד, הן בכך שמצוי שזה נעשה באופנים בהם נחלקו פוסקים, והן בתקלות טכניות מצויות, וכפי שיבואר בהמשך קונטרס זה.

כדי שהסוכה תהיה כשרה לכו"ע וללא פקפוק צריך לדקדק בתנאים הבאים:

- א. גובה כל אחת מ-ג' הדפנות יהיה לפחות 100 ס"מ (-י' טפחים לפי השיעור הגדול).
- ב. רוחב כל דופן לא פחות מ-70 ס"מ (-ז' טפחים לפי השיעור הגדול).
- ג. ג' הדפנות יגיעו עד הארץ ממש.
- ד. יהיו ב' דפנות "עריבן" – נוגעות זו בזו (או עכ"פ במרחק פחות מג' טפחים [22.8 ס"מ] זו מזו, כדברי הפמ"ג המובא בבה"ל). פי', אם נראה את ג' דפנות הסוכה כצורת האות חי"ת, יהיה חיבור בין גג החי"ת לבין אחת הרגלים.
- ה. דופן של אחד הצדדים (א' מרגלי החי"ת) תימשך לכל אורך הסוכה.
 - ו. יהיו הדפנות מליאות, ללא שימוש בלבד.
 - ז. יהיו הדפנות עשויות באופן שלא ינועו ברוח.

כתב של"ה ראייתו מבני עליה
שהיו מעשקין המצות והמרור
וכן הסוכה בנעיסתו וביציאתו
וכן ארבעה מעים שכלולב
והכל לחבוב המצוה
ואשרי מי

שעובד ה' בשמחה

משנה ברורה סימן תעז

ב. דופן הנעה ונדה ברוח (כגון סדינים)

מצוי שעושים דפנות סוכה מסדינים, אשר – אף אם קשורים מלמעלה ומלמטה – הרי הם נעים ונדים ברוח. המ"ב פוסל סדינים שכאלה להיות דופן לסוכה (ואף במקום שאין רוח, וכגון בעומדת בבית). ואמנם החזו"א מכשיר, אבל הוא עצמו כותב שלא מצינו כך באחרונים. הפוסקים שבאו אחריו פסקו לפסול, כ"כ הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל, והגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל.

העושה דופן סוכה ע"י חוטים שסמוכים זה לזה (לבד), אם החוטים נעים ברוח – אף הם אינם עדיפים מסדינים (פשוט).

-----מקורות-----
במשנה ברורה (סי' תר"ל ס"ק מ"ח): "דאם [הרוח] מנידה אותם [את המחיצות], אפילו אין בכח הרוח להפיל אותם לגמרי רק שע"י הרוח הולך המחיצה ובא קי"ל דשוב לא חשיבא מחיצה. ואפילו עומדת בבית שאין שם רוח כלל לא חשיבה מחיצה".

והנה מרן החזו"א זצ"ל (או"ח סי' ע"ז סק"ו) כתב לחדש, "אין תנועה פוסלת בשום מחיצה- אלא בתנועה ששוברת לשעתה את המחיצה". דבריו נאמרו מסברא, והוא מודה שם שלא מצא מי שיאמר כן לפניו (וז"ל: "האחרונים ז"ל סתמו בזה ולא פירשו ענין זה").

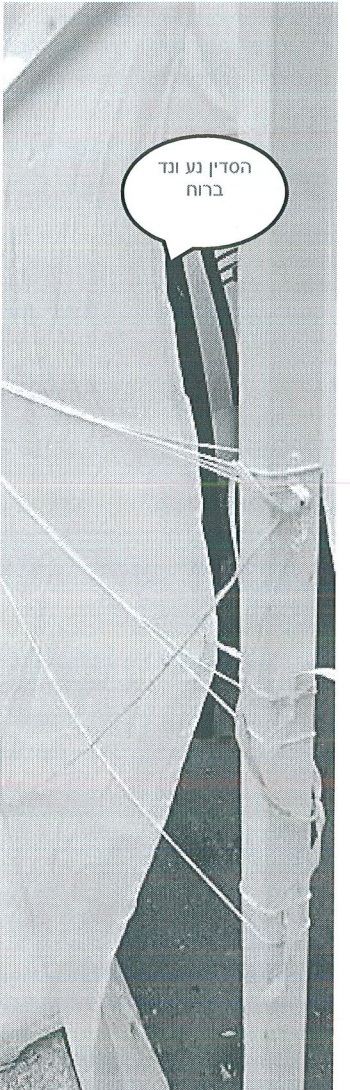
הפוסקים הבאים אחריו פסקו לפסול סוכה שכזו.

ל' הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה או"ח ח"ה סי' מ'): "לענין סוכה משמע ומסתבר כדבריו (של המשכנות יעקב), שפסולה מצד הנדנד דבר- אף באופן שלא מתבטלת המחיצה פסולה לדופן דסוכה- כדכתבתי", עכ"ל.

ל' הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה תשרי עמ' צ"ז): "היו המחיצות עשויות מיריעות בד- אם אינן קשורות כראוי והרוח מנידה אותן ממקומן אפילו מעט – פסולה". (ובנימוקי ההלכה כתב: "והחזו"א כתב דהפסול הוא דוקא כשהרוח מפזר את הענפים באופן שהן מתרחקים ג' טפחים זה מזה ובטל ליה מחיצה ההיא שעתא- אבל בלא"ה לא- והנדנד אינו פוסל. אבל מדברי כל הראשונים ומל' הפוסקים והמ"ב לא משמע כן), עכ"ל.

ל' הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל (שו"ת "יחווה דעת" ח"ג סי' מו. וכ"כ בשו"ת "יביע אומר" חלק ט או"ח סי' נט, ובספר "חזון עובדיה" בתחילתו): "בסיכום; אין לעשות מחיצות של דפנות הסוכה מסדינים ויריעות שרוח מצויה מנדנדת אותם- שכל מחיצה שהולכת ובאה ברוח אינה מחיצה אחת משלשת הדפנות של הסוכה עשויה מסדינים ויריעות פוסלת את הסוכה. ויש להזהיר לעושים מחיצות הסוכה או מחיצה אחת ממנה מסדינים או מיריעות מבלי שיארגו אותם בקנים- לבל יעשו כן- ולהעיר למוסר אונם שעל ידי כך הם יושבים בסוכה פסולה- ומבטלים מצות סוכה כהלכה- וגם מברכים ברכה לבטלה".

נב. לפי המ"ב וסיעתו, יש לעיין מהו השיעור בזה, דודאי מסתבר שאם נע ונד כלשהו אינו נפסל בכך וצ"ע.

וזאת למודעי!

הצעתי בפני חשובי הרבנים את הסוגיא הזו, ואת הצורך להתריע אודות התקלה המצויה בדפנות העשויות סדינים. מחד גיסא יש כאן חשש תקלה דאורייתא, וגם ברכות לבטלה; ומאידך גיסא יש כאן דבר שניתן לתקן בקלות יחסית (אם תתעורר לכך תשומת הלב הציבורית).

היו כמה וכמה שלא רצו להזדקק לכך: חלקם סברו שיש לפרש בדעת שאר הפוסקים שסתמו בדבריהם, שבעצם גם הם מסכימים לדעת החזו"א. וחלקם סברו שדי בכך שדעת מרן החזו"א להקל, אף כנגד החולקים.

בעניותי לא זכיתי להבין איך ניתן לפרש כדעתו ז"ל בדברי הראשונים והפוסקים שסתמו, ונראה לכאורה שלא סברו כך. גם צ"ע אם (מי שאינו נוהג בשאר כל הדברים כהחזו"א) יכול להקל בנידון דידן כדעתו כנגד דברי המ"ב ומשמעות שאר הפוסקים.

אך בודאי שמצוה רבה ללמד זכות על עם ישראל, שנהגו רבים מהם בדפנות מסדינים. יהיו דברי אלה, איפוא, באים כדי לעורר את הסוגיא ולהציע אותה בפני הלומדים, בתקוה שבכך הדברים יתבררו ויתלבנו יותר ותהא רווחא שמעתתא.

והרי תמצית מה שהעליתי בעיוני:

א [בראשונים רואים לכאורה שרבים מהם כתבו להדיא דלא כחזו"א, עי' בסוגיא בסוכה כד: בריטב"א ("כל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה פי' שהרוח מנענעה פסולה"), וכ"ה ברא"ה, וכ"ה בתוס' בעירובין טו. ד"ה תא שמע: "כל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח פירוש שהרוח מנענעתה לכאן ולכאן אינה מחיצה" (ולא הזכירו שמדובר בנענוע המבטל המחיצה, כפי המתבקש לחזו"א). וכ"ה ברמב"ם (סוכה ד ה): "והאילנות דפנות לה אם היו חזקים או שקשר אותם וחיזק אותם עד שלא תהיה הרוח המצויה מנידה אותם תמיד ומלא בין האמירים בתבן ובקש כדי שלא תניד אותם הרוח וקשר אותם הרי זו כשרה ", ובודאי לא משמע כלל בלשונם שהכוונה להחמיר רק בתנועה עד כדי ביטול המחיצה. והשו"ע העתיק את ל' הרמב"ם. וכן פשטות ל' רש"י בסוגיא בסוכה שם. וכבר ציינו הגרשז"א והגרע"י שכך משמעות דברי הראשונים, כפי שצייתי את דבריהם בעמוד הקודם.

אמנם מצאתי בשו"ת הרשב"א ח"ג סי' ש' שכתב "שיעשה בענין שלא יהא ניטל ברוח", ומשמע כחזו"א¹, גם בקרית ספר (סוכה ד ה) משמע כהחזו"א.

ב] דעת אחרונים רבים דלא כחזו"א: עי' משכנות יעקב (או"ח סי' קכג), וכן שו"ע הרב (שסג ז, וז"ל: "לחי שרוח מצוייה יכול להנידו אף על פי שאינה יכולה להפילו אינו חשוב משום לחי שהלחי הוא כמחיצה וכל מחיצה שרוח מצויה מנידתה אינה מחיצה כמו שנתבאר בסי' שס"ב"). אך בפמ"ג (שס"ב א"א כ"א) סובר להקל כחזו"א.

גם המ"ב דלא כהחזו"א, ומפורש הדבר בסי' שס"ב (ס"ק ס"ו): "בשעושין העירוב ע"י חבל צריך למתחו בחזקה כדי שלא ינידו הרוח" (עיי"ש שנחלקו אחרונים אם הוא כך רק בלחיין, או גם בקורה שלמעלה, ומח' זו אינה נוגעת לסוכה), ולחזו"א א"צ מתיחה חזקה. וכן הוא גם פשטות לשונו בסי' תר"ל ס"ק מ"ח (שכבר צוטט לעיל).

ג] פוסקי זמנינו שאחר החזו"א נקטו להחמיר, כפי שכבר ציינתי: אגרות משה (או"ח ח"ה סי' מ'), הגרשז"ז אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה), הגר"ע יוסף זצ"ל (חזון עובדיה על סוכה, בתחילתו).

¹ עוד ראיתי מצינים את דברי הר"ח עירובין ח'. [דאינה מחיצה הניטלת ברוח], והמאירי שם [כל שהרוח באה ועוקרת לשעתו אינה מחיצה], אך הר"ח והמאירי עצמם בסוגיין כתבו כמו שאר הראשונים, דהנדנד פוסל, וצ"ע. עוד ציינו את ל' הרמב"ם בפיה"מ סוכה ב' ג' [בתנאי שתהא סוכה זו חזקה כדי שלא תהפכנה הרוח המצויה תמיד ביבשה], אך י"ל דאינו ענין לכאן, דכאן דנים אנו על דין 'מחיצה' בכה"ת, ואילו הרמב"ם איירי בדין מיוחד שנאמר בהלכות סוכה, דצריך שיוכל לעמוד ברוח מצויה דיבשה, וצ"ע בכל זה.

שוב מצאתי גם ב"הערות" להגרי"ש אלישיב זצ"ל בסוגיא (סוכה כד:): "נקט החזו"א להלכה דשיעור אין יכולה לעמוד הוה בג' טפחים... עכ"פ חזינא לאחרונים הסוברים דדינא דאין עומד ברוח מצוי' הוה במשהו ולא דוקא בג' טפחים".

[ד] הוכחות מהסוגיא נראות לכאורה דלא כדברי החזו"א, כפי שציין המשכנ"י, ואצרף קיצור לכך בהמשך.

לפיכך י"ל שהנוהג כן יש לו על מי לסמוך (שו"ת הרשב"א, קרי"ס, פמ"ג, חזו"א), אבל סוגיין דעלמא, הן בראשונים והן בפוסקים עד פוסקי זמנינו - להחמיר (וכן לכאורה משמעות הגמרא, כמ"ש המשכנ"י).

ולכאורה פשוט שבחששא דאורייתא כי האי צריך לעשות מה שאפשר כדי לתקן, בהתחשב בריבוי האוסרים, כך נ"ל בהצעת הדברים, ואף שאיני כדאי.

משמעות הסוגיא

המשכנ"י (שם) כתב שכל הסוגיא משמעה להחמיר, ונסה לברר דבר זה.

והרי שלבי השקו"ט של גמ':

א] תנן העושה סוכתו בין האילנות והאילנות דפנות לה כשרה והא קאזיל ואתי?

ב] הכא במאי עסקינן בקשין.

ג] והאיכא נופו?

ד] דעביד ליה בהוצא ודפנא.

ה] תא שמע אילן המיסך על הארץ אם אין נופו גבוה מן הארץ שלשה טפחים מטלטלין תחתיו אמאי הא קא אזיל ואתי.

והנה לפי המחמירים הכל מובן היטב, דאפילו תנועה קטנה פוסלת.

אך לפי המקילין תימה מהי קושיית הגמ' (שלב א'), והרי רוב אילנות אינן מתבטלים לשעתן על ידי הרוח. ולמה הוצרכה (שלב ב') להעמיד בקשין דוקא, ועי' פירש"י שמדובר בזקנים וקשים. וכן למה הוצרכה לומר (שלב ד') דעביד בהוצא ודפנא (וכך מובאת מסקנת ההלכה בפוסקים), הרי בפשטות אפשר להעמיד באופן שאין הרוח מבטלת את המחיצה? וגם בשלב ה' נוקטת הגמ' כדבר פשוט שנופו נפסל ע"י הרוח, ותימה מהכ"ת שנע ונד עד כדי ביטול המחיצה וכנ"ל, ולכאורה אין המציאות כן?

ואילו לדעת המחמירים, כל הסוגיא מובנת כפשוטה, וכנ"ל.

ג. דופן העשויה מחוטים

מכשול נוסף שמצוי מאד הוא, כאשר (כדי לתקן את המכשול הנ"ל) עושים דופן 'לבוד' מחוטים הקשורים מעמוד לעמוד.

מטרת החוטים היא שכאשר המרחק שביניהם פחות מג' טפחים, הרי שיש בהם דין לבוד, ונחשב כדופן מלאה.

המציאות היא שאף אם בשעת הקשירה הכל נעשה כראוי, טבע החוטים להתרופף ולשנות את מיקומם, ושייך לבוא על ידי זה לב' בעיות, א'-הדופן (החוטים) נעה ונדה ברוח (נמצא שיש בה גופא את הבעיה שנועדה לתקן). ב'-החוטים מתרחקים זה מזה עד שיש ביניהם שיעור הגדול מג' טפחים ואין כאן דין 'לבוד', או לאידך, החוטים מתקרבים זה לזה ואין בדופן שיעור, ולא שמים לב לכך.

התמונה מדברת בעד עצמה, ולצערנו – אינה נדירה כלל.

כל האוכל בסוכה שכזו, ומסתמך על כך שיש כאן לבוד ע"י החוטים – בעצם אכל בסוכה הפסולה מדאורייתא (לפי כל השיטות), וכאילו אכל מחוץ לסוכה, וגם ברכת "לישב בסוכה" שבירך היא ברכה לבטלה.

ד. "לבוד" על ידי רצועות וע"י מוטות ברזל, והבעיות בהם

מצוי - בפרט בסוכות הנעשות עם מסגרת ברזל שמרכיבים עבור החג - שהדפנות עשויות סדינים (והרי הם פסולים לדופן סוכה לפי הפוסקים הפוסלים שהובאו לעיל בפרק א', ופעמים רבות שאינם קשורים, ואז הם פסולים לכו"ע).

כדי להכשיר סוכות אלו, עשו יצרני הסוכות רצועות הסובבות את הסוכה; ובהנחה שהמרחק בין רצועה לרצועה הוא פחות משלושה טפחים, יש כאן "לבוד".

יצוין, שמצוי מאד (מאד מאד!!!) שרצועות אלו אינן נמצאות במרחק המדויק של לבוד, אלא מרוחקות זו מזו יותר מג' טפחים (לכל השיטות), והרי בכך הסוכה פסולה לכו"ע, והציבור אינו יודע לדקדק בזה ואין איש שם על לב. (וזאת, מלבד שפעמים רבות הרצועות עצמן נעשות רפוינות, ונעות ונדדות ברוח והסוכה פסולה וכו"ל).

יש יצרנים שבאו לתקן את המעוות, ועשו מוטות ברזל, עם מקום מדויק בעמודי המסגרת בו נכנס הברזל. מבחינה רעיונית עשו כאן תיקון גדול, משתי סיבות. א', כי הברזלים יציבים ואינם זזים ברוח. ב', כיון שיש מיקום מוגדר בו מכניסים את הברזל, הרי שאפשר להגדיר את המרחק בין מוט למוט שיהיה ג' טפחים.

אשרי חלקם, שנתנו את הדעת לתקן פירצה גדולה וחמורה זו. אלא שבעיה גדולה יש: זה לא עובד "בשטח". השימוש בברזלים אינו נח, ורוב האנשים חושבים שהיא רק טירדא שאפשר להסתדר בלעדיה, ובפועל - אינם שמים את הברזלים. זה עצמו מחליש את יכולת היצרן לייצר ברזלים אלו (שהם כמובן מוסיפים על ההוצאות), וכאשר אנשים נמנעים מלקנות אותם, נמצא שהיצרנים אינם יכולים לעמוד בייצור שאינו משתלם, ובשורה תחתונה - רבים נמנעים מדרך זו.

בעיה נוספת מצויה במוטות אלו - והיא, שיעור הלבוד שעל פיו יצרו את מקומות חיבור המוטות למסגרת. ועל כך, בהמשך.

ה. "עריבן" - צריך שהדפנות יהיו מחוברות בזוית.

"שתיים כהלכתן" - מפי הקבלה למדנו הלכה למשה מסיני, ששתי הדפנות השלימות המעכבות בהכשר סוכה צריכות להיות מחוברות זו לזו בזוית [ונקרא בלשון רבותינו הראשונים ז"ל "עריבן"]. אך אם היתה פרצה ביניהם פחותה משלושה טפחים הרי אלו כמחברים, ומועיל לדין "עריבן".³

ו. דעת מג"א ומ"ב - אין לעשות לבוד אלא אם יש לסוכה ד' דפנות

"לבוד" - אע"פ שלכל דיני התורה נידון כמחיצה גמורה, יש אומרים שמדרבנן אינו מועיל לעשות כן בדפנות הסוכה לשיעור הכשר סוכה המעכב, אלא אם כן היתה הסוכה עשויה ד' דפנות. וכן דעת המשנה ברורה.⁴

ועוד יש המחמירים יותר דלעולם אין להשתמש בלבוד לדפנות הסוכה בשיעור הכשר סוכה המעכב.⁵

ויש חולקים, ודעתם שמועיל לבוד אף בסוכה עשויה ג' דפנות.⁶

² ואפילו אם היה פרוץ ביניהם באופן שאין דינו כפרצה [כגון שהעמוד שם מרובה על הפרוץ, או שהיתה שם צורת הפתח, או שהיה שם חלון שיש באורכו ורוחבו שלושה טפחים על שלושה טפחים ונכנס לתוך חלל עשרה טפחים], אינו מועיל לחברן.

³ כל זה מבואר ברמ"א (סי' תר"ל ס"ה) בשם הר"ן, ונ"כ שם. הנוסח כאן - מספר הלכות חג בחג פ"ה ס"ו. יצוין שהא דמועיל לבוד לדין "עריבן" הוא מדברי הפמ"ג, והבה"ל מביאו. ובבית יוסף נהגו לעשות "עריבן" בנגיעה ממש, בלא להסתמך על "לבוד".

⁴ תר"ל (סק"ז וסק"ב) וז"ל: "במ"א מבואר שמותר לעשות דפנות הסוכה בקנים שמעמידם פחות פחות מג' ט רחוק זה מזה והוא בעושה כן ד' דפנות דהיינו קנים כזה מארבעה רוחות אבל כשאין רוצה לעשות רק ג' דפנות בעינן שתי מחיצות שסמוכות זה לזה ושלמות והשלשית בטפח".

⁵ בהל' חג בחג פ"ה ס"ח מביא שכן דעת הגר"א, בית מאיר, ביכור"י, בגדי ישע, ויסוד הדברים מפורש בראשונים.

⁶ ובשעת הדחק כשאין לו סוכה אחרת יכול לסמוך על דעה האחרונה לשבת בסוכה זו (הלכות חג בחג פ"ה ס"ח).

א. בעיה: שיעור ה"לבוד" אינו לפי השיעור הקטן המדויק

גם ברצועות או מוטות ברזל שנעשו כהלכה, ובהקפדה על כל הבעיות עליהן דובר לעיל, מצוי ששיעור ה"לבוד" עליהם הם מסתמכים הוא "שיעור רבי חיים נאה" בצמצום. ויש בזה בעיה חמורה, כפי שיבואר. ותחילה – נתאר את המציאות.

כדי שיהיה "לבוד" ויחשב רווח האויר שביניהם כאילו הוא מלא, צריך שהמרחק יהיה פחות משלשה טפחים. והטעם הוא, שדין "לבוד" הוא הלכה למשה מסיני, וכך נמסר דינו – שלא יהיה "לבוד" אלא במרחק שהוא פחות מג' טפחים.

מסיבות פרקטיות, מעדיפים בדרך כלל להרחיק את הרצועות כמה שאפשר. והטעם – שכיון שהדופן צריכה להיות לפחות גובה י' טפחים, רוצים לעשות כמה שיותר גובה עם שימוש במספר קטן ביותר של רצועות.

לפי שיעור רבי חיים נאה, הטפח – 8 ס"מ; ושלשה טפחים – 24 ס"מ. (ואף מרן החזו"א, שנקט בשיעור גדול יותר, כתב להחמיר בדאורייתא כהשיעור הקטן (או"ח סי' ל"ט סוף ס"ק ט"ו)). לפיכך, מצוי הוא שעושים לבוד שהוא במרחק של משהו פחות מ-24 ס"מ, ולכאורה בכך עשו כהלכה.

הבעיה היא, שהשיעור קטן יותר. הטפח הוא 7.6 ס"מ, וג' טפחים 22.8 ס"מ, ולכן העושים בצמצום קצת פחות מ-24 ס"מ – לא עלה בידם "לבוד".

שיעור הגר"ח נאה נובע מהנחתו, שסבר שמטבע ה'דרהם' של הרמב"ם שקל 3.2 גרם. אבל האמת היא שהוא שקל פחות, בערך 2.83 גרם. ולפי"ז שיעור הרביעית 75 סמ"ק, האצבע 1.9 ס"מ, והטפח (= ד' אצבעות) 7.6 ס"מ. וממילא, כדי שיהיה לבוד, צריך שהרווח יהיה פחות מ-22.8 ס"מ.

הסבר הנושא, והקשר בין משקל הדרהם למדת האצבע – בפרק הבא.

יצוין, שכל מחברי זמנינו שעסקו בזה הסיקו שהדרהם המובא בהלכה שקל פחות ממה שהגר"ח חשב. ולפיכך מדת הרביעית קטנה יותר (75 סמ"ק, ולא 86). וזאת, משום שאין כאן דבר התלוי בסברא ונתון לויכוח, אלא דבר ברור המבוסס על עובדה הסטורית, שאין מקום לנטות בה ימין ושמאל. ראה בספרים:

- ❖ "מדות ושיעורי תורה" (עמ' צ-צא).....הרב חיים בניהו שליט"א
- ❖ "מדות ומשקלות של תורה" (פרק כ"ח).....הרב יעקב גרשון ווייס שליט"א
- ❖ לב ים (עמ' פ"ג).....הרב יעקב מאיר וידער שליט"א
- ❖ קרית אריאל (עמ' רכ"ט).....הרב אריאל בוקוולד שליט"א
- ❖ שבות יצחק (פסח [תשע"ב] עמ' רצ"ב).....הרב יצחק דרזי שליט"א

התייחסות פוסקי זמננו לשיעור המדויק, הקטן משיעור הגר"ח נאה זצ"ל

מרן הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל אמר בזה הלשון: "איך וייס פון דעם קליינעם שיעור וכו' אונד דאס איז דער אמתדיגער שיעור, ר' חיים נאה האט זיך טועה געווען" (אני יודע אודות השיעור הקטן (משיעורו של הגר"ח נאה) וזהו השיעור האמיתי, ר' חיים נאה טעה) – כך מסר הגאון רבי יעקב מאיר וידער שליט"א (מחב"ס "לב ים" על מדות ושיעורים) ששמע מפיו.

וכן מרן הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל הורה שיש להחמיר לחשוש בדאורייתא לשיעור הטפח הקטן משל הגר"ח נאה, כפי שמובא בשמו ב"שבות יצחק" – פסח (תשע"ב) עמ' רצ"ה, ששמע מפיו.

וכן מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל הביא דבר זה בכמה מקומות, בהתייחסו למאמר שכתבתי בקובץ בית אהרן וישראל "כתב בעל המאמר... להוכיח במישור אחר חקירה ובדיקה באוסף המוזיאונים שברחבי תבל, ובמטבעות הדרהמים מכל התקופות... ולפי"ז יוצא ששיעור חלה הוא אלף וחמש מאות וששים גרם, וכן ראוי לנהוג להפריש חלה בברכה מהשיעור הנ"ל. וכן יש לנהוג לגבי שיעור כזית וביצה ורביעית ופדיון הבן. וכל כיוצא בזה. ישמע חכם ויוסף לקח." (מאור ישראל פסחים מח.), ובספרו הליכות עולם חלק א' עמוד רצא, ועוד, וסמך עליהם להלכה.

וכן יבלחט"א מרן הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א מביא זאת (בשמי) בשו"ת תשובות והנהגות ח"ה סי' קכ"ט לענין שיעור חלה.

ובספרו הנ"ל (ח"ו סי' קמ"ב) הביא כל זאת בתשובה אלי לענין שיעור הלבוד של דופני סוכה (בו אנו עוסקים כאן), וכתב על כך:

"דבריו ברורים, ולענין דאורייתא ודאי ראוי להחמיר, וביותר בדבר הנוגע לציבור כמו לענין שיעורי מקוה וכדו' חייבים בדאורייתא לחשוש, ובפרט כשנוגע תדיר אי אפשר להקל, ויפה עושה שמפרסם שלחומרא יש לחשוש שמדת טפח ואמה הוא יותר קטן מכפי השיעור שקבע הגר"ח נאה זצ"ל ולא לסמוך להקל על שיעור הגר"ח נאה", עכ"ל.

הערה חשובה

שיעור ג' טפחים - שלפי השיעור הקטן הוא 22.8 ס"מ [ולא 24 ס"מ כפי ששיער הגר"ח נאה] - הובא כאן לענין לבוד בדופן. ובאמת פעמים רבות הוא נוגע להלכות נוספות בסוכה, וכגון:

- שיעור ג' טפחים לדין לבוד בסכך (דאורי פוסל בג"ט) – כ-22.8 ס"מ,
- שיעור ד' טפחים לסכך פסול – כ-30.4 ס"מ (ומצוי שיש גגות ומזגנים וכיו"ב שבולטים מעל הסכך ופוסלים את הסוכה באם יש בהם ד' טפחים, וצריך ליתן את הדעת עליהם),
- שיעור ד' אמות לדופן עקומה – כ-182.4 ס"מ,
- שיעור י' אמות לענין פירצה – כ-456 ס"מ, וכו'.

בכולהון יש נפק"מ לדאורייתא!

וכמובן שנפק"מ לעוד הלכות רבות בכל התורה, בדאורייתא ובדרבנן, אשר דקדוק בשיעור הקטן הוא חשוב מאוד.

בכל מקום לפי השיעור הקטן יהיה הטפח 7.6 ס"מ (ולא 8 ס"מ) והאמה 45.6 ס"מ (ולא 48 ס"מ).

השיעור הקטן - לקולא

יש לציין שדקדוק השיעור נוגע למעשה אף לקולא במצות ד' מינים, וכגון בשיעור אורך ההדס.

שיעור ההדס י"א 2.5 טפחים וי"א ג' טפחים, וכן נוהגים לכתחילה (כמבואר בסי' תר"נ). לפי השיעור הקטן, ג' טפחים הוא 22.8 ס"מ, ולא 24.

והנה אף לפי הנוהגים כשיעור הגדול [כ-30 ס"מ] של החזו"א, הרי זהו השיעור של אורך הבד (הענף), אבל שיעור העבות (שילוש העלים) לעיכובא הוא ברובו [16 ס"מ], ומעבר לכך הוא למצוה (סי' תרמ"ו ס"ה. ויצויין עוד לשעה"צ שם ס"ק י"ט דלדעת הגאונים אפילו נשר עלה אחד מכל שיעור אורך ההדס נמי פסול). וא"כ הרוצה לסמוך בכה"ג על השיעור הקטן יכול להקל ב-22.8 ס"מ להחשיבו משולש ג' טפחים.

ובודאי נפק"מ בכל זה לענין קטנים או לשאר ימים (חוץ מיו"ט ראשון), וכ"ש לקטנים בשאר הימים.

ב. בירור מידת השיעור הקטן

הקשר בין משקל מטבע 'הדרהם' למידות האורך

(האצבע הטפח והאמה)

שיטת הגר"ח נאה – עפ"י משקל מטבע הדרהם

מהו המקור לשיטתו של רבי חיים נאה, שהטפח = 8 ס"מ? מנין למד שיעור מדוייק זה?

הגר"ח"ל למד את זאת בצורה עקיפה: ממשקל הדרהם בו הרמב"ם מגדיר את שיעור הרביעית, ועפ"י הגמרא (בפסחים) שיש יחס ידוע בין שיעור הרביעית למדת האצבע.

שכן, הגמרא (פסחים קט.) מלמדת יחס מסויים בין אצבעות לבין מדת הרביעית: "אמר רב חסדא רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע".

הרמב"ם כותב שהוא מדד את מדת הרביעית לפי אצבעות, ועלה בידו שרביעית מים שוקלת כ-27 דרהם וז"ל (בפהמ"ש עדויות א' ב'): "כבר ביארנו פעמים רבות כי האצבע שמשערים בו הוא הגודל, ואני עשיתי מדה בתכלית מה שיכולתי מן הדקדוק ומצאתי הרביעית הנזכרת בכל התורה תכל מן היין קרוב כ"ו כספים הנקראים דרה"ם בערבי ומן המים קרוב לכ"ז דרה"ם".

הדרהם הוא מטבע שנהוג היה בכל האמפריה הערבית משך מאות שנה. ותדיר היו פוסקי הלכה מציינים את שיעור כ"ז דרהם לרביעית, דור אחר דור של פוסקי ספרד.

אף בסמוך לשנות קום המדינה, היה הדרהם מטבע יוצא בירושלים, עוד מימי שלטון הטורקים. משקלו היה 3.2 גרם לדרהם. הגר"ח"ל הניח הנחת יסוד: כיון שהפוסקים ציינו דור אחר דור לדרהם, כנראה שנשאר משקלו קבוע וללא שינוי משך כל השנים מאז הרמב"ם, כ-700 שנה.

כשנשער את הרביעית עפ"י הדרהם השוקל 3.2 גרם, עולה שהרביעית הוא 86 גרם = 86 סמ"ק מים (נ.ב. כל סמ"ק מים שוקל 1 גרם. סמ"ק=סנטימטר מעוקב, הוא מידה שגובהה רוחבה ועומקה-1 ס"מ). וממילא נוכל לדעת את מדת האצבע בה השתמש הרמב"ם (לפי היחס המבואר בגמ' בפסחים), כי רק אם מדת האצבע בדיוק 2 ס"מ – אזי יתקבל שיעור הרביעית 86 סמ"ק.

השינויים שהיו בדרהם

הגר"ח נאה קבע הנחה, שכיון שלא העירו הפוסקים על שינוי בדרהם, יש ללמוד מכך שלא חל שום שינוי, וסברא זו הספיקה לו למנוע צורך בחקירה נוספת. ברם, בדיקת הנושא מחדש מעלה מסקנה ברורה: אמנם לא חלו שינויים מהותיים במשקל הדרהם, אבל שינויים קטנים כן היו. ולדוגמא, יצויין כי באנציקלופדיה לעניני אסלאם (ערך דרהם) כתבו (בתרגום חפשי מאנגלית): "במשקל הדרהם חלו כל כך הרבה שינויים בארצות שונות שבאימפריה האסלאמית ובזמנים שונים, עד שאין אפשרות בתחום האנציקלופדיה לתת סיכום...".

ומה שלא ציינו זאת הפוסקים (שזו העובדה שגרמה לגר"ח נאה להניח שלא היו שינויים), י"ל שלשינויים קטנים אלו לא שמו לב. וביותר י"ל שהעדיפו להשאיר את השיעור המקובל בידם –כ"ז דרהם– יציב, וכדרך שכתב הרש"ר הירש זצ"ל באגרת (המעין תשל"ט) וז"ל: "ויהיה לענ"ד טוב והגון, אחר שיהיה ברור להם שלא יבואו בזה להקל כי אם להחמיר, שבכל מדינה וכל מלכות יתפסו במדה הנהוגה ביניהם מצד המלכות, שיהא אצבע שוה לצאלל הנהוג וכו' וכמדומה לי, כפי אשר ראיתי ושמעתי כך היו נוהגים ג"כ מלפנים, בעסטרייך תפסו במדת עסטרייך, בפרייסען במדת פרייסען וכו'" עכ"ל (והביא בזה עוד מקרים). ולכן גם בנדון דידן, היו מספר מקומות

שהוסיפו על משקל הדרהם, ואעפ"כ הניחו חכמי המקום את המספר המקובל (27 דרהם) אע"פ שעיי"ז השיעור העולה הוא מעט גדול יותר, דהוי רק להחמיר.⁷

וא"כ, כדי לעמוד על השעור המדוקדק, צריכים אנו לשוב ולברר את משקלו של הדרהם בזמנו של הרמב"ם, וכך להגיע אל שיעור הרביעית מעיקר הדין.

משקל הדרהמים שבידינו

בידי מוזיאונים ואספני מטבעות ברחבי העולם יש מספר רב מאוד של דרהמים מכל הארצות והתקופות. רוב האוספים הגדולים מפרסמים את הפרטים על המטבעות שלהם. חקר המטבעות הפך למדע שלם – בשם "נומיסמטיקה" – ומקפידים בו ביותר על פרסומים מדויקים ומדוקדקים עד מקום שיד אנוש מגעת בכל הנוגע לפרטים ותכונות של מטבעות.

קשה לקבוע עפ"י הדרהמים המצויים מהו המטבע אליו כיוון הרמב"ם. שליטי מצרים שבזמנו הטביעו את מטבעותיהם מחוץ למצרים⁸, ומחמת זה קשה לקבוע בודאות עפ"י שקילת הדרהם בלבד את משקל המטבע שאליו כיוון הרמב"ם ז"ל.

ברם דבר אחד ברור: כל מטבעות הדרהם מתקופתו נעים בין 2.7 ל-3 גרם כל אחד, וכמעט שאינו מצוי מטבע יותר מ-3 גרם (למעשה, בין הדרהמים שמזמנו של הרמב"ם שנמצאים באוסף המלכותי של מצרים, נמצאו רק שניים שמשקלם מעל 3 גרם. הגדול שבהם מגיע עד כדי 3.04 גרם⁹).

ניתן בהחלט לומר כי ממצאים אלה מהווים הוכחה ברורה שאי אפשר להניח שמשקל הדרהם הוא 3.2 גרם כפי שסבר הגר"ח נאה. אמנם בזמנו היו הדרהמים בירושלים שוקלים כך, אך ההנחה שכך היו הדרהמים בתקופת הרמב"ם – אינה מאומתת עפ"י המציאות.

דקדוק השיעור - עפ"י משקל הדינר

כאמור, עפ"י מטבעות דרהם שבידינו ברור שהרביעית קטנה יותר ממה ששיער הגר"ח, אך קשה לקבוע את דקדוקו של השיעור כדי לדעת בכמה הוא קטן. ברם דרך אחרת בידינו כדי לקבוע זאת – עפ"י קביעת משקל הדינר, השוקל¹⁰ 1.5 דרהם. הגאונים¹¹ קבעו כי משקל דינר של חז"ל שוה במשקלו לדינר הזהב של הערבים, הקרוי "ששדנג" [דנג פירושו שישיית, כמו "דנקא" בלשון הגמרא. ששדנג הכוונה לשש שישיית, דהיינו דינר שלם. גם במערכת המטבעות של חז"ל נתחלק הדינר לשש מעות]. דינר ששדנג הערבי הוקבע בשנת 77 לישמעאלים¹² ע"י הכליף עבד-אל-מלק לשקול 4.25 גרם. במשך זמן רב ביותר – יותר משש מאות שנה – נשאר משקלו החוקי יציב. דבר זה מקובל ללא חולק¹³, וכך עולה גם עפ"י שקילת המטבעות שנשתמרו בידינו.

⁷ ולכאורה פשוט, שכאשר נפסק השימוש בדרהם – צריך לחזור לשיעור המקורי ואין סיבה להמשיך לנהוג בשיעור הגדול יותר.
⁸ 'מדות ומשקלות של תורה' (לרבי יעקב גרשון ווייס שליט"א. להלן: מומש"ת) פרק כ"ח בהערה. וכן ב'מדות ושיעורי תורה' (לרבי חיים בניה שליט"א. להלן: מש"ת) פרק ל' הערה 19.
⁹ הדבר מתועד בספר Catalogue of the Islamic Coins in the Egyptian National Library, N.D. Nichol 1982, שהעתק ממנו מצוי בספריה הלאומית. כיצא בזה – באוסף של המוזיאון הבריטי, מבין 41 דרהמים מתקופת הרמב"ם, נמצא מטבע בודד ששוקל עד כדי 3.04 גרם, ומשקל השאר פחות. והובא בפירוט ב"מדות ומשקלות של תורה" פרק כ"ח, ושם עמ' ע"ב.
¹⁰ רמב"ם ביכורים פ"ו הט"ו, כס"מ שם, ובהל' כלי המקדש פ"ב ה"ג.
¹¹ בה"ג (הל' קידושין פ"א והל' בכורות קל"ח: רס"ג) שו"ת זכרון לראשונים – הרכבי, סי' שפ"ו (ו"ף (קידושין ו. בדפי הר"ף).
¹² ד' אלפים תנ"ו, 696 למנין הנוצרים.
¹³ מומש"ת פרק כ"ו ול"ב. מש"ת פרק ל' ס"ט. וכן בספרי נומיסמטיקה רבים.

עוד מוכח כן מהרמב"ם, שכתב (באגרתו מא"י¹⁴) שהדינר לשיטת הגאונים "שיעורו בכיוון" כמו "הדינר שקורין בעכו ביזאנד". בשנת ק' לאלף הנוכחי (1340 למנינם) יצא לוח המשוה משקלות ומטבעות של ארצות שונות בעולם. "ביזאנד" זה שהזכיר הרמב"ם מופיע בלוח בהשוואה לשלוש מידות משקל נפרדות: לאונקיה הנהוגה בפלורנץ, בוונציה ובג'נואה. בכל שלש ההשוואות משקלו מכוון לשעור 4.25 גרם שהובא לעיל (וליתר דיוק – הסטיה המירבית לשעור שהבאנו היא בשעור של עד שש אלפיות הגרם בלבד (!)¹⁵.

הרמב"ם מסתמך על קבלת הגאונים במשקל הסלע והדינר¹⁶ וא"כ גם להרמב"ם משקל הדינר 4.25 גרם.

והנה, כותב הרמב"ם במפורש שהרביעית משקלה 17.5 דינרים בקירוב (הל' עירובין פ"א הי"ב), ומכאן נוכל לדקדק בשיעור, ועולה בידינו משקל המים של הרביעית – 75 גרם (= 17.5 x 4.25). וזהו שיעורו המדוקדק של הרמב"ם [למען לא יחסר המזג לשוחרי הגימטריאות: כוס "היין" בגימ' 75]. לפי"ז גם נוכל לקבוע שהדרהם אליו כיוון הרמב"ם שקל 2.8 גרם בקירוב.

הוכחות נוספות לשיעור הקטן יותר

הוכחות נוספות יש, שהשיעור המדוקדק קטן ממה שקבע הגרא"ח נאה.

א. מוסכם, כי רביעית היא נפח ביצה וחצי. אם הרביעית 75 סמ"ק, תהא ביצה בינונית 50 סמ"ק והוא אכן הגודל של ביצים בינוניות בזמנינו.

מאידך, לגר"ח נאה שהרביעית 86.4 סמ"ק, תהא ביצה בינונית 57.6 סמ"ק והיא גדולה מביצים בינוניות של זמנינו [כ"ה בספר ארבעת המינים עמ' קנ"ה, וכן בספר "מידות ושיעורי תורה" עמ' ט"ו. ולשיטתו צריך לומר שהביצים נשתנו מעט].

ב. הרמב"ם (ריש הל' שקלים) מוסר את מדות המשקל ביחס למשקל גרעיני שעורה. בספר מדות ומשקלות של תורה (פכ"ג) מביא רשימה של אחרונים מזמן התוס' יו"ט ואילך ששקלו שעורים, ולא מצינו ביניהם¹⁷ מי ששיער מדת שעורים כבדה כ"כ כמו שיוצא להגר"ח נאה בהתבססו על דרהם של 3.2 גרם.

גם השעורים שבימינו מתאימות למשקל הקטן יותר¹⁸. הגר"ח נאה עצמו התקשה בזה טובא שלא יתאימו למשקלו אלא השעורים הגדולות והכבדות ביותר ולא הבינוניות. הוא נדחק בזה מאוד¹⁹ וסבר לומר שהשעורים הגדולות הן באמת הבינוניות, מפני שרק הן המתאימות לשיטתו.

ג. איתא במשנה (כלים פי"ז מי"א) "מדות הלח והיבש שיעורן באיטלקי", כלומר המדות שהיו בארץ איטליה (רומא) בזמן המשנה זהות למידות של חז"ל. על פי המידות הללו עולה שיעור הרביעית 72.6 סמ"ק²⁰ שהוא קרוב מאוד לשיעור שנתבאר בדעת הרמב"ם (עם

¹⁴ נמצא בסוף חידושי הרמב"ם למסכת גיטין, והוא בפוסקים רבים. הודפס גם בפירושו על התורה בסוף דברים, מהדורת שעוועל.
¹⁵ שכן שלוש ההשוואות המופיעות בלוח נעות בין 4.244 ל- 4.253 גרם. (מקור ראיה זו - מדות ומשקלות של תורה פרק מ"ב).
¹⁶ [שהרי בהל' שקלים פ"א מוסר את משקל הסלע בגרעיני שעורה כפי שיטת הגאונים. וגם מפורש בתשב"ץ (ח"ב סי' רצ"ב ד"ה ומה) דשיטת הרמב"ם היא כשיטת הגאונים].
¹⁷ מלבד אחד יוצא מן הכלל: הרב ישעיה זילברשטיין מוויצען שבהונגריה, שנת תק"פ (1820).
¹⁸ מש"ת ס"פ כ"ב, עפ"י בדיקתו ועפ"י הספרים העוסקים בחקר גידול השעורה.
¹⁹ בספר "שיעורי תורה" מהד"ק עמ' 7 (ציטטו מש"ת שם), כתב הגר"ח: "ואני עשיתי בחינה במשקל השעורים ובחרתי שעורים מליאות ושמןות ועלו עשרים מהם בגרם (=שזהו המתאים לשיעורו של הגר"ח). ולא ראיתי עוד יותר גדולים מאלו שבחרתי. והנה מהמשקל המכוון הנזכר מוכרח דאלו השעורות הם הבינוניות ובודאי נמצאות גם גדולות יותר, ו"לא ראינו אינו ראיה" עכ"ל. וכ"כ בקיצור במהדו"ב עמ' פ"ב.
הרי שהגר"ח עצמו מצא ששיעורו מתאים רק לשעורים גדולות בלבד. ולא מצא יישוב אלא לומר שהשעורים הגדולות שלנו הן באמת בינוניות, ואף שלא ראינו גדולות יותר - "לא ראינו אינו ראיה". והדוחק מבואר.
²⁰ בהנחה שננקוט כהשיעור הקטן, עי' מומש"ת פרק קמ"ח, ובאריכות במאמר רא"י גרינפלד בהמעין (תמוז תשמ"ח) שביארו שמידות אלו תואמות עם השיעור הקטן, ודחו את דברי הגר"י מרצבך (הובאו בשש"ת פ"ח ס"ו) שרצה להוכיח מהתאמת מידות רומא כהשיעור הגדול.

- הפרשי צמצום ביניהם)²¹. מאידך, אם ננקוט כמידות הגר"ח נאה שהרביעית 86 סמ"ק, יהא הפרש משמעותי ולא יצדק כלל להשוותו למידות האיטלקיות.
- ד. יש מחלוקת בין רש"י לבין הגאונים מהו משקלו של דינר. וכתב הרמב"ן באגרתו מא"י, ששיטת הגאונים – המשוים את משקל הדינר של חז"ל למשקל דינר ששדג של הערבים – גדולה משל רש"י ב%20, ביחס של 225:6.²²
- בספר "מסורת השקל" (פ"ד) בירר באריכות נפלאה, שלפי רש"י משקלו של כל דינר כ-3.5 גרם, ולפי"ז עולה משקל הדינר ששדג כ-4.2 גרם, והדרהם [השוקל 2/3 ממשקל הדינר] כ-2.8 גרם.
- ה. לפי הגמ' בפסחים ק"ט – מתברר לנו יחס קבוע בין הרביעית לבין האגודל והאמה, וכתב בספר "מידות ושיעורי תורה" (עמ' ט"ו ועמ' צ"א): לפי הגר"ח נאה שהרביעית 86 סמ"ק עולה אורך האמה 48 ס"מ שהוא למעלה מהממוצע²³. ואילו לפי מדה 75 סמ"ק, עולה אורך האמה 46 ס"מ, שתואם את אורך אמת היד הבינונית במציאות.
- ו. בגמ' שבת י"ד ע"א ובתוד"ה זמנין ובתו"י שם מבואר דהטעם שהשוותה משקין טמאין טמא, הוא משום גזירה שמא יבוא להכניס מאכל של תרומה בשעה שעדיין יש רביעית משקין בתוך פיו.
- וכתב לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (וכתב כע"ז בהסכמתו לספר מדות ומשקלות של תורה, וכן בספרו "מנחת שלמה" חלק א' סי' צ"א) דקשה טובא על השיעור של הגר"ח נאה ש"הרי כמדומני שזה כמעט בלתי אפשרי שיהיה לו כפה רביעית משקה וגם יכניס לתוך הפה תרומה", עכ"ל.
- והנה, אם כי גם בשיעור 75 סמ"ק הדבר קשה, ברור שבשיעורים הגדולים יותר הוא "כמעט בלתי אפשרי" (כלשונו), וככל שנקטין את שיעור הרביעית תקל עלינו הבנתה של הגמרא.
- ז. בנותן ענין להוסיף, שבספר "מדות ומשקלות של תורה" (פרק נ"ו ואילך) בירר מפורסמים ספרדים רבים (ביניהם הכנה"ג והחיד"א) שחשבו הדרהם ל-2.83 גרם [והרביעית עולה לפי"ז לכ-75 סמ"ק] ואף פחות מזה, ויען כי הדברים ארוכים, אסתפק בציון לספר הנ"ל, שם מברר ומוכיח את דבריו.
- ח. עיין בהערה²⁴.

המעוניין לקבל בירור מקיף אודות שיעור הרביעית, ישלח בקשה לאימייל hym1@netvision.net.il.

²¹ הרמב"ם (הל' עירובין פ"א ה"ב) כתב במפורש ששיעורו הוא "בקירוב". ומוכח כן גם מכך שמסר משקל אחיד למים וליין, בעוד שבפירוש המשניות (עדות פ"א מ"ב) כתב חילוק קטן ביניהם, עיי"ש.

²² וכן מוכח מהדינים והדרהמים שבידנו, וכדבריו באגרת כתבו גם בארוחות חיים ח"ב הל' פדיון בכורות, ובתשב"ץ ח"ג סי' רכ"ו (ברם ברמב"ן עה"ת – שמות ל, יג – כתב יחס אחר, וצ"ע).

²³ וכן כתב גם הקה"י, בשש"ת סי' ו' ס"ד.

²⁴ כאן המקום לציין ששיעור 75 סמ"ק גם תואם לבירור של החוקרים, שהסתמכו על אומדן הנפח של שביר כלים שנמצאו בחפירות ואינם ניתנים לשחזור מלא.

"לפי חשבוננו של ויליאם אולברייט (חוקר ידוע), המקובל כיום על רוב החוקרים, מכילה "בת למלך" כדי 22 ליטר" (אנצ' מקראית כרך ד' עמ' 854). לפי זה, עולה שיעור הרביעית: 75 סמ"ק (שם).

אמנם אין בזה כדי הוכחה, ובפרט כשאין לפנינו מידות על "חשבוננו של אולברייט", ומ"מ הדברים עולים יפה בקנה אחד עם כל מה שנתבאר לעיל.

למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים

כ' הרמב"ן: "שעשיתי להם ענני כבודי סוכות להגן עליהם".

קשה, שלכאורה היה לו לומר כי בסוכות "הגנתי" או "סוככתי", ומדוע אמר "הושבתי"?

והנה על הנאמר ליעקב אבינו (בראשית לה א) "קום עלה בית אל ושב שם", כתב הרמב"ן: "לא ידעתי מהו 'ושב שם'... ואולי צוה ושב שם, לפנות מחשבתו לדבקה באל".

[ובדקדוק ל' הרמב"ן – "לפנות מחשבתו לדבקה בא-ל" – נראה לבאר ששני שלבים כלולים בדבריו הקצרים.

והיינו על דרך דברי הגמרא בברכות ח. "אמר רב חסדא לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים בבית הכנסת ואחר כך יתפלל".

וענין דבר זה הוא כמ"ש המהר"ל (נתיב העבודה פרק ה'): "ופירוש זה שאם יכנס שיעור פתח אחד אין הפתח האחד מורה רק על הסלוק מבחוץ בלבד, דהיינו שהוא מסלק עצמו מכל עסקי העולם ואין זה התייחדות לגמרי עם השם יתברך. שצריך אל זה שני דברים, האחד הסלוק מכל הדברים, והשני להתייחד עם השם יתברך אשר הוא מתפלל לפניו. ואין זה בלא זה, שאם אין מסלק עצמו מכל הדברים שהם בחוץ - אף שהוא פונה להשם יתברך ומתפלל לפניו מכל מקום יש כאן עירוב המחשבה והוא מעכב הדביקות עם השם יתברך. ואם מסלק עצמו מכל הדברים שהם בחוץ, עדיין צריך שיתחבר עם השם יתברך. ולפיכך צריך שיכנסו שיעור שני פתחים, הכניסה בפתח האחת היא הסתלקות מבחוץ, והכניסה בשנית היא לפנים להתייחד עם השם יתברך. כי בפתח השנית אין כאן סלוק מבחוץ רק כניסה בפנים, והפתח הראשון אינו רק הסילוק מבחוץ, ולפיכך אלו שני פתחים הם סלוק מבחוץ וכניסה בפנים לגמרי, ודבר זה מבואר".

ונראה שכנגד ב' פתחים אלו, הנצרכים עבור דבקות של ישיבת הדעת עמו ית', אמר הרמב"ן (א) "לפנות מחשבתו" (ב) "לדבקה בא-ל". ודו"ק].

וא"כ י"ל אף כאן, שנעשו ענני הכבוד כדי לפנות את מחשבתם של בני"י מכל שאר דברים, ורק לידבק בקב"ה. וזהו שנאמר כאן "כי בסוכות הושבתי", דומיא דהנאמר ליעקב "ושב שם".

מתוך ההסכמות

- "...וכעת טורח להציל את כלל ישראל מן המכשולות המצויים בדפנות הפוסלים את הסוכה ומצוה רבה לפרסם את הקונטרס..."
(הגאון רבי ישראל גנס שליט"א)
- "חזבאז לפני גליזנות מהספר החשוב 'דופן סוכה כהלכה'... אשרי אשרי חלקו, ואני יודע שמרן אאמז'ר עט'ר זקוק'ל היה מוקירו ומעריכו..."
(הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א)
- "הלכות שכמעט אין איש שם על לב...הן על דברים שיש בהם לפסול את הסוכה, והן על דברים שלא יוצאים בהם ידי חובת סוכה לכתחילה..."
(הגאון רבי יצחק מרדכי רובין שליט"א)
- "... והוא בגדר זיכוי הרבים גדול..."
(הגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א)
- "הנני לחוקו ולעודדו לפרסם הדברים כדי להסיר מכשול..."
(הגאון רבי מנחם מנדל שפרן שליט"א)